

Започаткування підготовки бібліотечних фахівців в Україні: до 90-річчя заснування Бібліотечного семінару в Києві

Юлія Буслєва,
завідувач відділу Науково-
технічної бібліотеки
Московського державного
інституту радіотехніки,
електроніки й автоматики

Уведено до наукового обігу невідомі раніше факти й архівні матеріали з історії започаткування курсової підготовки бібліотечних кадрів в Україні.

Розвиток бібліотечної освіти в Радянській Росії пов'язаний з організацією циклу семінарів при Наркомпросі РСРФР, які ініціювала Н. Крупська, розглядаючи цю форму навчання як самостійний спеціальний навчальний заклад. Аналогічні установи виникли на базі п'ятиденних бібліотечних курсів, створених при Позашкільному відділі Наркомпросу України 20 червня 1919 року.

Метою відкриття курсів, як зазначено у звіті про них, є прагнення поставити перед працівниками бібліотечної справи питання про методи налагодження культурно-просвітницької роботи на зразок діяльності бібліотек Заходу, насамперед американських, широкої пропаганди книг із різних питань та пошуку підходів до читача через вивчення кола його інтересів і захоплень за допомогою спілкування та анкет. Завдання курсів полягало і в тому, щоб з'ясувати місце і роль бібліотек як культурних центрів у нових умовах соціально-політичного життя та визначити найдосконаліші, новітні методи бібліотечної роботи [1].

В оголошенні, поданому до редакції газети "Известия", зазначалося, що на курси прийматимуться ті, хто працює в бібліотеках або планує займатися цією діяльністю. Існуючі вакансії мають надаватися особам, рекомендованим партійними органами, профспілками, зареєстрованими у Всеукраїнській Центральній Спільній профспілок або інших громадських організаціях, а також окремим претендентам за вибором бюро курсів.

Після закінчення курсів слухачам, які виконали відповідні завдання, видавалося посвідчення, завідувачем курсів було призначено лектора педагогічного інституту, філолога і бібліографа В. Роднікова [2].

Програма курсів містила:

А. Загальні курси.

1. Соціальна робота в бібліотеці — 8 год. (С. Масловський). Американські бібліотеки (лекцію було прочитано в день відкриття курсів — 1 год. (А. Колонтай).

2. Про діяльність Харківської громадської бібліотеки — 2 год. (Д. Багалій).

3. Статистики (так у документі. — Ю. Буслєва) бібліотечної справи — 2 год. (С. Масловський).

4. Техніка книжкової справи — 2 год. (В. Рожицин).

Б. Робота бібліотеки з читачем.

5. Підхід до дорослого читача — 4 год.

6. Робота з дітьми в бібліотеці — 3 год. (Ю. Ярошевич).

7. Години розповідей. Методика і практика — 7 год. (В. Родніков, Л. Зіман, М. Старицька). Дві останні були

актрисами, які супроводжували лекції художнім мовленням, своєрідно ілюструючи її зміст.

В. Робота бібліотекаря з книгою.

8. Десятькова система каталогізації — 4 год. (Ю. Ковалевський).

9. Обладнання бібліотеки і техніка бібліотечної справи — 6 год. (Ю. Іванов-Меженко, С. Мотовилова).

Г. Комплектування бібліотек.

10. Загальні принципи комплектування — 4 год. (С. Масловський).

11. Книги з соціально-політичних питань — 4 год. (В. Рожицин).

12. Книги з природознавства — 2 год. (М. Кияницин).

13. Книги з історії — 2 год. (В. Рожицин).

14. Книги з географії — 2 год. (В. Кистяковский).

15. Книги з української літератури — 2 год. (М. Зеров).

16. Книги з російської літератури — 2 год. (С. Родзевич).

17. Книги з мистецтва — 2 год. (В. Рожицин).

18. Книги з сільськогосподарських питань — 2 год. (Р. Сльозкін).

19. Книги з української історіографії — 2 год. (Д. Багалій).

20. Книги з дитячої літератури — 6 год. (В. Родніков).

Окрім названих предметів означених курсів, було прочитано лекції суспільно-політичної проблематики з таких тем: "Поточний момент і завдання позашкільної освіти" (С. Гопнер), "Імперіалізм" (А. Фушман), "Імперіалістична війна та II Інтернаціонал" (С. Гопнер).

Програмою курсів передбачалися не лише теоретичні дисципліни, а й практичні заняття з бібліографії (десятькової системи), які проводив Ю. Ковалевський. Кожна група курсантів відпрацьовувала по шість годин. Заняття з техніки бібліотечної справи, які здійснювалися під керівництвом Ю. Іванова-Меженка і С. Мотовилової, передбачали роботу груп, (до складу входило не більше 25 осіб), по вісім годин на кожну. Лекції С. Масловського зі спеціальної роботи в бібліотеці доповнювалися бесідами з питань, що виникали у курсантів.

Передбачалися екскурсії в бібліотеки — Університетську, Публічну, дитячі (Ю. Дуброва) та Ліги захисту дітей (Ю. Ярошевич). Лектор з книжкової справи В. Рожицин організував заняття з метою ознайомлення з друкарським оформленням книги, проводив екскурсії в Посольську і Лаврську друкарні.

Для слухачів курсів було відкрито Довідково-педагогічну бібліотеку Наркомпросу. Запити на літературу ретельно реєструвалися, про що свідчить звіт за результатами їхнього підрахунку [3].

Читання лекцій тривало з 20 червня по 26 липня щоденно з вісімнадцятої до двадцять другої години [4] в будинку колишньої першої гімназії, практичні заняття — до 31 липня. Після закінчення курсів було проведено анкетування для перевірки результатів їхньої діяльності. Повернули заповнені анкети лише 20 слухачів, у більшості з яких зазначалась недостатність (за кількістю годин) практичних занять, висловлювалися побажання щодо розширення цієї складової курсів.

Усього записалося на курси 346 осіб. Із них фактично розпочали навчання і виконали всі практичні завдання 195 осіб (серед них — 36 були направлені Губернським відділом народної освіти, здійснили двомісячне практичне стажування в бібліотеці Троїцького народного дому, останні 159 — практичні заняття при курсах).

Аналіз анкети свідчить, що серед слухачів курсів із вищою освітою було 28 осіб, із середньою — 151, не мали середньої освіти — 23. Бібліотечний стаж не менше двох років був у 55 курсантів, узагалі не мали стажу професійної діяль-

ності — 38. 47 було делеговано організаціями, за власною ініціативою вступили на курси 110. Більшість слухачів (136) не належали до жодної з існуючих партій, 10 осіб були комуністами або співчуваючими, 11 — членами інших партій. Майже всі курсанти — міські жителі, хоча попередньо передбачалося, що губернські і повітові відділи народної освіти мають делегувати на курси своїх представників. Виявлено, що лише одного слухача, відрядженого Донецьким виконкомом, забезпечили гуртожитком [5].

Збереглися друковані конспекти лекцій. У вступній лекції, у тій частині, де йдеться про визрівання в суспільстві ідеї щодо необхідності підготовки бібліотечних кадрів, згадується Проект комісії з бібліотечної освіти гр. Паніної 1917 р. про постановку бібліотечної справи в Росії. Зазначено, що техніка бібліотечної роботи викладається за такою самою програмою, як і на бібліотечних курсах в Університеті ім. А. Шанявського. Так, у курсі С. Масловського йдеться про принципи комплектування фондів загальноосвітніх бібліотек белетристикою та історичною літературою. Наводиться склад найважливіших бібліографічних джерел, зокрема тих, що не увійшли до покажчиків і довідників із белетристики та історико-літературної проблематики. Подаються рубрики відділу белетристики (основні ділення створюються за громадськими об'єднаннями, літературними течіями, епохами та змістом) у зв'язку з психологією читача і психологією взагалі. Розглядаються складні питання "обережного" і "мінімального" залучення до відповідного відділу "модних книг" на основі відбору та дотримання принципу "літературних контрастів". Надаються схема історико-літературного читання, керівництва читанням, каталог та бібліографічний огляд основної літератури. Цей далеко не повний виклад конспекту лекцій дає підстави для висновку, що від слухачів вимагалось знання змісту літературних джерел, а також загального рівня освіти.

Серед навчальних програм, присвячених літературі та окремим галузям знань, слід особливо відзначити конспект лекцій Д. Багалія з питань української історіографії. У ньому розкривається значення історіографії для бібліотечної справи, матеріал викладено в двох частинах: власне про джерелознавство та історичний розвиток науки, її тогочасний стан, зв'язок з історією і про різні історичні школи, зокрема про Київську документологічну, археологічну тощо, про різні джерела документованої інформації. Курси В. Рожидина, присвячені специфіці відбору і комплектування фондів суспільно-політичної тематики та історії, лекції професора Р. Сльозкіна з питань сільськогосподарської бібліографії відповідали університетському рівню викладання. Вони передбачали не лише суто бібліотечну підготовку, а й здобуття ґрунтовних знань у царині тих галузей, за якими має здійснюватися професійний відбір найцінніших видань з бібліотечного фонду. Слухачі, котрі вивчали специфіку суспільно-політичної літератури, мали орієнтуватися в специфіці літературних напрямів, шкіл, видавництва, знати особливості мікропотоку, зокрема і зарубіжного; знати типологію різноманіття популярних, наукових, науково-популярних видань з огляду на рівень розвитку і теоретичної підготовленості читачів. У лекціях з історичної літератури йшлося про основні напрями розвитку історичної науки, історію, особливості української та російської історіографії, філософію, дискусії з питань, висвітлених у науковій літературі; методологію читання історичної літератури, обґрунтування наукової точки зору на історичний процес; головні особливості історичних видань (залежно від часу видання); аналіз літератури за історичними епохами, при цьому зіставлялися різні точки зору щодо характеристики певної епохи.

Лекції сільськогосподарської проблематики містили загальну схему агрономічного знання, його зв'язок із природничими і суспільними науками; характеристику наук і дисциплін, поданих на схемі, стислі історичні відомості й бібліографію окремих наук із розподілом на класичні праці, підручники і популярну літературу; перелік найважливіших праць із кожної галузі, їхню коротку характеристику [6].

Анкети слухачів свідчать про складність засвоєння матеріалу з усіх дисциплін для тих, хто не працював у бібліотеці або не мав попередньої професійної підготовки [7].

Цікавим можна вважати той факт, що курсанти обговорювали важливі загальнобібліотечні проблеми, що зафіксовано в протоколі засідання курсової комісії при Бібліотечному підвідділі Наркомпросу від 5 липня 1919 року, зокрема щодо вибору кращої схеми каталогізації документів у бібліотеках — за системою Кеттера, прибічником якої була С. Моговилова, чи децимальною, що її викладав Ю. Іванов-Меженко. Врешті-решт було прийнято рішення організувати нараду бібліотечних фахівців Києва разом із курсантами для обговорення питання — яка з класифікаційних систем є найприйнятнішою для бібліотечної діяльності [8].

Наприкінці навчання було порушено питання щодо створення на базі курсів постійно діючого бібліотечного семінару¹. Зберігся рукопис доповіді В. Родникова про необхідність створення при курсах бібліотечного семінару на зразок того, що організований на московських курсах із бібліотечної справи. Базою для проведення таких семінарів пропонувалася Київська Подільська міська бібліотека, яку Бібліотечний підвідділ Наркомпросу планував перетворити на дослідно-показову. Підкреслювалася терміновість організації роботи семінару за участю випускників курсів. Передбачалося направити до бібліотеки 10 практикантів, які під керівництвом інструктора мали опрацювати книжкові фонди за новітніми методами бібліотечної діяльності.

Для організації цієї діяльності В. Родников звернувся з проханням надати в його розпорядження залишки коштів, виділених на навчання (73,6 тис. крб, з яких лише 30 тис. було витрачено Наркомпросом) [8, 9].

На засіданні лекторів Бібліотечного семінару від 11 серпня 1919 року В. Родников — його голова — ознайомив присутніх із загальним планом діяльності бібліотечного семінару, наголосивши на окремих важливих деталях. Так, він зупинився на завданнях групи слухачів, орієнтованих на роботу з читачами, обґрунтував її алгоритм: читання декількох вступних лекцій; робота реферативного характеру; практика в бібліотеці, що передбачала бесіди з читачами, пропаганду і підбір видань. Планувалось, що слухачі ґрунтовно ознайомлені з галузеву літературою, зможуть використати бібліографічні покажчики. Тривалість навчання кожної групи встановлював керівник. Була прийнята пропозиція Г. Александровського поділити всі навчальні дисципліни програми на декілька циклів, за якими здійснювати набір курсантів. Організатором групи слухачів курсів із напрямку роботи з читачами обрано В. Родникова, йому також доручили розроблення та реалізацію кошторису [11].

Зберігся проект Положення про Бібліотечний семінар при Бібліотечному підвідділі Позашкільного відділу Наркомпросу, в примітках до якого наголошувалося, що у зв'язку з очікуваним зростанням попиту на бібліотечних фахівців семінар має функціонувати як *постійна установа*. Структурно він повинен мати три відділення:

- 1) підготовка організаторів бібліотечної справи (інструкторський);
- 2) підготовка фахівців до технологічної роботи всередині бібліотеки (техніка і бібліографія);
- 3) підготовка бібліотечних працівників для культурної роботи з читачами.

Управління навчальною діяльністю семінару мала здійснювати навчальна рада, до складу якої входили всі вик-

¹ У науковій літературі й офіційних документах використовуються дві назви: "Бібліотечна семінарія" або "Бібліотечний семінарії". Це зумовлено існуванням однойменної статті Н. Крупської, яка слугувала програмним документом для його заснування. Однак виправлення від руки, зроблені на друкарському відбитку оголошення про відкриття семінарію, підписи його завідувача А. Цикуленка на документах, а також тексти самих документів свідчать про те, що його засновники точніше вважали назву "бібліотечні семінарії", тобто йдеться про цикл семінарів у сучасному значенні цього слова (ДАРФ. — Ф. 2306, оп. 15, с. 62, лл. 21—23, 63).

ладачі й керівники заняттями, а до бюро — завідувачі семінарії в цілому, а також керівники її основних підрозділів.

Серед загальних навчальних дисциплін, які викладалися для всіх відділень, слід назвати такі: соціальна роль бібліотеки; питання психології в тісному зв'язку з проблемами психології читання, бібліотечної бібліографії. Слухачі першого відділення курсів були зорієнтовані на вивчення питань організації бібліотечної справи на загальноукраїнському, губернському, повітовому, міському і локальному місцевому рівнях. Особлива увага приділялася вивченню специфіки бібліотечної мережі великих міст, а також бібліотечної статистики. Курсанти другого відділення вивчали питання бібліотечної техніки і системної каталогізації. Третєго — організацію зв'язків бібліотек із читачами. Навчальна програма була зорієнтована на ґрунтовне ознайомлення з основними видами культурно-просвітницької роботи бібліотек; роботу бібліотекаря з книгами гуманітарного спрямування (література з суспільно-політичних питань, з мистецтва, історії, белетристики, використання бібліотекою товстих журналів) і природничо-наукового спрямування (з природознавства, географії, сільського господарства, медицини), вивчався також курс: робота з дитячою книгою, який уміщував розділи, присвячені розгляду специфіки дитячої літератури та особливостям роботи бібліотеки з юними читачами. Кошторис становив 176 816 крб, розрахований на період з 15 серпня по 31 грудня 1919 року [12].

Збереглися 48 анкет учасників семінару гуманітарного циклу, які дають уявлення про склад слухачів. Так, 39 з них були слухачами літніх бібліотечних курсів, один, окрім семінару, раніше закінчив курси в Уфимському земстві. Більшість курсантів — жінки: 8 віком до 20 років; 21 — від 20 до 30 років; 11 — від 31 до 40 років; 5 — понад 40 років. Серед слухачів курсів — 25-річний студент Київського географічного інституту і співробітник Всенародної бібліотеки України Лев Биковський, 9 з вищою освітою; 13 були студентами і слухачами вищих навчальних закладів, 21 мав середню освіту (дані вказані не в усіх анкетах); у 35 був бібліотечний стаж [13].

Програма підготовки бібліотечних кадрів у Київській семінарії свідчить, що вона, по-перше, за рівнем не поступалася університетській; по-друге, орієнтувалася не лише на вивчення суто бібліотечної технології, а й передбачала широкую гуманітарну підготовку слухачів; по-третє, для неї була характерна компактність, спрямованість на практичну діяльність. Основою для організації Київського бібліотечного семінару стала діяльність аналогічного Московського. Однак програма українського була оригінальною, розроблена самостійно, вона суттєво відрізнялась від московського варіанту, зокрема тим, що в ній значно менше приділялось уваги суспільно-політичним партіям (наприклад, не вивчався курс з Програми Комуністичної партії), а також орієнтацією на широку галузеву підготовку бібліотечних фахівців, знання основ різних сфер людської діяльності, які покликана забезпечувати бібліотечна галузь. Уведення до програми навчання фахівців бібліотечного профілю таких питань, як вивчення читачьких інтересів, комплексу дисциплін із різних сфер людської діяльності стало непоодиноким випадком, як відзначав К. Абрамов, маючи на увазі Московський семінар [14].

Це ж було характерним і для Київського, який діяв на засадах органічного поєднання суто бібліотечного навчання із загальноосвітньою та суспільно-політичною підготовкою слухачів. Тобто було реалізовано настанови Н. Крупської, яка підкреслила, що завдяки високій кваліфікації вик-

ладацького складу, відсутності жорсткого політичного контролю, базованості на ґрунтовних лекціях, прочитаних під час роботи літніх курсів, Київський семінар сприяв здобуттю слухачами додаткових знань, поглибленому вивченню ними найважливіших проблем і розділів, що набуло значно більших масштабів порівняно з Московським. Останній, як зауважила Н. Крупська, став звичними курсами з підготовки бібліотечних працівників, хоча попередньо розглядався як постійно діючий бібліотечний центр, до якого могли б прийти бібліотекарі з місць, щоб "підучитися, підчитати, дещо побачити" [12]. У цьому сенсі Київський семінар перевершив усі сподівання. Спершу не відповідаючи покладеним на нього завданням, він згодом перетворився на зразковий осередок бібліотечної освіти, де не лише вивчалася література з бібліотечної спеціальності та різних галузей знань, а й надавалися загальні уявлення про бібліотечну діяльність, здійснювалась методична підготовка — надійне підґрунтя для подальшої самоосвітньої діяльності, кінцевою метою якої стало формування бібліотекаря-посередника, здатного на високому професійному рівні здійснювати відбір, пошук і організацію використання спеціальної літератури. За цією ознакою, а також з огляду на склад курсантів, переважна більшість яких мали середню і вищу освіту, Київський семінар можна віднести до розряду вищих навчальних закладів. Однак невдовзі через несприятливі історичні умови він перестав працювати. Документи свідчать лише про одноразовий набір слухачів.

Згодом, у вересні 1929 року, в Україні створено перший вищий навчальний заклад бібліотечного профілю, відомий нині як Харківська державна академія культури, що відзначила нещодавно свій 80-річний ювілей. Найстаріший в академії факультет бібліотекознавства та інформатики унаслідкував й успішно розвиває кращі традиції Київського бібліотечного семінару. Щирі вітання ювілярам від російських колег!

Список використаної літератури

1. ЦДАВО. — Ф. 166, оп. 1, д. 546, л. 2.
2. ЦДАВО. — Ф. 166, оп. 1, д. 543, л. 46, л. 55 об.
3. ЦДАВО. — Ф. 166, оп. 1, д. 546, л. 2 об. — 3.
4. ЦДАВО. — Ф. 166, оп. 1, д. 543, л. 30.
5. ЦДАВО. — Ф. 166, оп. 1, д. 546, л. 4.
6. ЦДАВО. — Ф. 166, оп. 1, д. 570, л. 68 об.
7. Там само. — 16 об.
8. ЦДАВО. — Ф. 166, оп. 1, д. 543, л. 37.
9. ЦДАВО. — Ф. 166, оп. 1, д. 537, л. 10, 24—27.
10. ЦДАВО. — Ф. 166, оп. 1, д. 543, л. 27.
11. ЦДАВО. — Ф. 166, оп. 1, д. 462, л. 13—13 об.
12. ЦДАВО. — Ф. 166, оп. 1, д. 546, л. 19—19 об.
13. ЦДАВО. — Ф. 166, оп. 1, д. 570, л. 1—48.
14. Абрамов К. И. Библиотечное строительство в первые годы Советской власти. 1917—1920 / К. И. Абрамов ; Гос. б-ка СССР имени В. И. Ленина. — М. : Книга, 1974. — С. 201—263.
15. История библиотечного дела в СССР. Документы и материалы. 1918—1920 / Гос. б-ка СССР имени В. И. Ленина, Центр. гос. арх. РСФСР. — М. : Книга, 1975. — 277 с.
16. Крупская Н. К. Перспективы политпросветработы // Крупская Н. К. Педагогические сочинения : в 10 т. / под ред. Н. К. Гончарова, И. А. Каирова, И. В. Чувашева ; Акад. пед. наук РСФСР, Ин-т теории и истории педагогики АПН РСФСР. — Т. 7 : Основы политико-просветительной работы. — М., 1959. — С. 114.
17. Оленева З. П. Н. К. Крупская — организатор и руководитель подготовки библиотечных кадров / З. П. Оленева // Ленинград. гос. ин-т культуры : труды. — Т. 118 : История и перспективы библиотечного образования : сб. науч. тр. / отв. ред. Е. Я. Зарский. — Л., 1988. — С. 11.